

РЕЦЕНЗИЯ

За дисертационния труд на Мария Спиридонова на тема “ Демонични образи в българската възрожденска живопис” за присъждане на образователната и научна степен “доктор”

рецензент : чл.-кор. Елка Георгиева Бакалова, доктор на изкуствознанието.

Дисертационният труд на Мария Спиридонова (съдържащ 195 стр. текст, както и албум с илюстративен материал, 82 илюстрации) е уникален в съвременната ни наука. Преди всичко поради избора на самия обект на изследване. Той представлява пръв по рода си опит да се систематизират по възможност всички разновидности на отрицателните персонажи, наричани от авторката „демонични образи” в различни произведения на изкуството по българските земи в периода XVIII-XIX век, да се разкрие по възможност тяхната символика и идеологическа функция. Иначе казано, да се изгради една цялостна и ярка панорама на тази колкото специфична, толкова и разнообразна художествена продукция, която има особено важно културно-историческо значение.

Така поставена задачата на автора е колкото трудна, толкова и изключително привлекателна и необходима за съвременната наука. . Избран е особено интересен и недостатъчно проучен материал, който разкрива съществени аспекти от религиозния живот и изкуството на българите. Трудностите, които възникват при изграждането на подобен обобщаващ труд, са огромни. Повърхностните и ефектни констатации биха могли да бъдат избегнати само при наличието на сериозна фактологическа аргументация, при дълбоко и всестранно изследване на отделните конкретни явления. И наистина авторката преодолява до голяма степен всички тези трудности.

2. Основните приноси в дисертационния труд на Мария Спиридонова се заключават според мен в следното:

- Дисертантката е извършила огромна събирателска работа с впечатляваща изчерпателност и прецизност. За първи път е събран, документиран и систематизиран важен изобразителен материал – образи и сцени, - от най-различни

по функция и предназначение култови обекти, от най-различни по техника и материали произведения на изкуството. Този материал е систематизиран и изследван на фона на цялостното развитие на религиозната живопис на територията на България. Направен е опит за уточняване на терминологията и хронологията на явленията .

- Дисертантката не само представя за първи път най-разнородни, интересни и дори редки изображения и др., но прави опит за възможно разностранно изследване на книжовните извори, които са в основата на съществуващите изображения. Напълно закономерно тя започва с изследването си с опит да анализира представите за злото в юдаизма, както и в Стария и Новия завет (Глава I. Представата за възникване на злото, с. 21-37).
- Логично след това авторката разглежда някои от най-често срещаните сцени и композиции с демонично присъствие (според нейната терминология): „Падналите ангели”, „Христовите притчи”, „ Юда” и „Демонът и огледалото”, които досега не са били обект на специално изследване в нашата научна литература. Така . дисертантката не само представя за първи път интересни и дори редки изображения и др., но прави опит за възможно най-разностранна интерпретация на отделните изображения в различен контекст.
- Централният дял на дисертацията заема разделът, озаглавен „Типология на демоничните образи”, която включва два подраздела: Функционална типология и Морфологична типология (с. 91-141). Разбира се, подобна класификация на „демоничните образи” (тук възприемаме терминологията на дисертантката), досега не е предлагана (въпреки наличието на различни частни изследвания, както у нас, така и преди всичко чуждестранни!). Стремешът към използването на различни изворови данни е отразено и в отделните раздели, включващи и словесни (например, зографските ерминии), и зрителни източници.
- Специфично за подхода на изследователката и особено ценно от гледна точка на методологията на съвременната наука, е разглеждането на художествените явления в широкия контекст на европейското средновековно изкуство като цяло. А това е толкова по-необходимо като се има предвид, че тъкмо в западноевропейското средновековие демоничните образи, а също така зооморфните или наричани още „зверинни” мотиви, имат особено широко разпространение. Още повече, че в периода XVIII-XIX в., който е във фокуса на изследването на дисертантката, в българските паметници се забелязват определено западни влияния.

- Трудът представлява пръв по рода си опит да се систематизират *съществени явления от художествения живот в България през XVIII-XIX в.*, да се изследват те, доколкото е възможно като проекция и функция на идеологията (включваща старите -наследени от предшестващите култури, - и новите митологеми), да се разгледат в техния естествен и възможно най-пълен историко-културен контекст, *при това в съпоставителен "изток-запад" план.* Иначе казано, *комплексният характер на изследването* е безспорно достойнство на труда в методологическо отношение.
- Сериозният и задълбочен изследователски текст на дисертацията е съпроводен с обемист илюстративен материал, който включва редица известни, рядко публикувани или съвсем непубликувани изображения. Веднага бих искала да подчертая, че в дисертацията като тази, посветена на скъпоценни и застрашени от изчезване паметници, образната документация има не по-малко значение от словесната, т.е. от самия текст. Т.е. става дума не за "илюстриране" на даден текст, а за материал, който сам по себе си представлява особена научна и културна ценност.

3. Критични бележки и препоръки на рецензента.

Най-напред държа да подчертая, че в този си вид трудът има необходимите качества за една дисертация. При интерпретацията и реинтерпретацията на такъв огромен, понякога слабо проучен материал, Мария Спиридонова се стреми да намери свои решения, да даде нови идеи и приноси. Естествено е, при това, че не във всички случаи тези решения са еднакво основателно аргументирани. Освен това определено има пропуснати важни образци на разглежданите изображения. Така например, авторката само отбелязва, че „живописиста, която се разглежда е предимно монументалната църковна живопис. Демоничните изображения присъстват и в иконите. Основно това са познатите ни и в монументалната живопис сюжети като „Св. Харалампий“, „Св. Марина“, житийни сцени от агиографията на светци като св. Николай, св. Йоан Рилски, „Архангел Михаил взема душата на богатия“, „Страшния съд“ и пр.”(с. 4). Според нас и този материал би трябвало да бъде включен в дисертацията. Към по-дребните пропуски бих могла да отнеса, например, невключването на изображението на Притчата за богатия и бедния Лазар от с. Слокощица (храма "Св. Никола") (авторката споменава другия храм в това село, а пропуска това изображение.

Основните обекти на изследване са изображения от църковни стенописи през епохата на Възраждането по съвременните български земи, но паралелите имат по-широк видов, географски и темпорален обхват. Тук си позволявам да обърна внимание върху факта, че дисертантката представя примери от изкуството на такива западноевропейски художници като Йеронимус Босх (тя използва френското произношение „Бош“) и Питър Брьогел, които едва ли бих могли да бъдат разглеждани като образци за нашите живописци, а не е обърнала сериозно внимание на гравюрите, които са главният преносител на западните влияния. Правя тази бележка, защото според мен дефинирането на темата за демоничното в изкуството (по принцип) е тясно свързано с категорията грозно. И ако се отделя толкова внимание на западните автори дисертантката би могла да се обърне и към книгата на Умберто Еко "История на грозотата"(La storia della bruttezza, 2007.)

Дисертантката използва максимално свързаните с темата на нейната дисертация публикации на български учени и все пак има някои сериозни пропуски. Авторът на интересни изследвания върху зооморфните мотиви в украсата на ръкописната книга е Даниел Фокас (вж. студията му: „Тератологичният орнамент в българската ръкописна книга от XVI–XVII век. Една теза”. – В: Етрополската книжовна школа и българският XVII век. (Сборник материали от Националната конференция „Етрополската книжовна школа и културния живот през XVII век в българските земи” (София, 20-21 май 2010) София, НБКМ, 2011, с. 297-304, ил. А-116-125.). Полезен би могъл да бъде за нея и сборникът „Когато Господ ходеше по земята. 77 легенди с тълкувания.” (съст. А. Георгиева и П. Иванов, С. 1993 г.). Спиридонова цитира и благодари на Владимир Димитров, а пропуска да цитира статията му „Храмът „Св. Георги” при с. Игуменец. – Проблеми на изкуството, 3, с. 42-49). Към библиографските допълнения бих могла да й препоръчам и статията на Е. Мутафов (Е. Moutafov. The Post-Byzantine hermeneai in the 18th century and their dissemination in the Balkans during the 19th century. – Journal of Byzantine and Modern Greek Studies, University of Birmingham, vol. 30, N 1, 2006, p. 69-80) и т.н.

4. Авторефератът адекватно отразява основните положения и приносите в дисертационния труд. Публикациите по дисертацията: **Спиридонова, М.** Демонични образи и Христови притчи в българската възрожденска стенопис. – В: Проблеми на изкуството, 3, 2006, с. 20-26; **Спиридонова, М.** „И влезе сатаната в Иуда, наречен Искарот” или присъствието на демони в сцени и композиции с Юда от българското възрожденско изкуство. – В: Изкуствоведски четения 2009, с. 168-176; **Спиридонова,**

М. Демонът и огледалото. – В: Изкуство и контекст 2009 - Пета младежка научна конференция, с. 50-60; *Спиридонова, М.* Падането на разбунтуваните ангели. - В: Изкуствоведски четения 2010, с. 244-250 - пълноценно представят както методологията, така и част от резултатите от проучванията на автора. Тук считам за необходимо да подчертая, че на проведения

Заключение

Изхождайки от обективните изисквания, предявявани към дисертационни трудове за получаване на образователната и научна степен “доктор” намирам, че представеният труд напълно отговаря на тези изисквания. Авторът не само владее свободно и задълбочено целия историко-художествен материал, но представя интересни резултати, които безспорно обогатяват представите ни за развитието на българската култура през XVIII-XIX век.

Всичко това доказва значимостта на представената дисертация. Тя заслужава и по-широка социализация и трябва да бъде публикувана – след съответните корекции като отделна книга. Убедена съм, че тази книга ще представлява интерес както за специалистите, така и за широкия кръг занимаващи се с различни дялове на хуманитаристиката у нас. Ето защо предлагам на почитаемото Научно жури да присъди на Мария Спиридонова образователната и научна степен “доктор”.

Рецензент:.....

(чл.-кор. Проф. Елка Бакалова
Доктор на изкуствознанието)

София, 12 октомври 2016 г.